

Sanayileşme / Kalkınma Hamleleri: 1930'lardan 2003 Türkiye'sine Kimi Dersler^(*)

Serdar ŞAHİNKAYA^(**)

Kongre çağrı mektubunda yer alan "(..) Cumhuriyetin 80. yılını simgeleyen 2003'te Türkiye'nin önemli siyasal, sosyal ve ekonomik kurumsal tercihlerin yol ayrımında olduğu göz önünde tutularak, Sekizinci Kongre'de Türkiye toplumunun içinde bulunduğu uluslararası ortamın gelişme dinamiğine tarihsel bir perspektiften bakan, uzak ve yakın geçmişini sorgulayan, olası gelecek çizgileri üzerine tasarımlar geliştiren bildiriler sunmaları arzu edilmektedir" ifadesinden hareketle hazırladığım bu tebliğde; 1930'lu yıllar Türkiye'sine ait sanayileşme / kalkınma hamlelerinin temel özelliklerine, hani ünlü şairin "...ve şehirlerin bahtı bir gün ansızın değişmiş olur" dediği gibi ve gerçekten başta **Karabük, Nazilli, Eskişehir, Kayseri, Tokat, Uşak** olmak üzere ülkemizin kaderini değiştiren 30'lu yıllara satır başlarıyla değinerek bazı saptamalarda bulunup, bu saptamalardan hareketle de günümüze de ışık tutacağına inandığım kimi iktisat politikası önerileri geliştirmeye çalışılmaktadır.

- I -

Cumhuriyet'in 1920'li yıllardaki iktisadi gelişmenin önceliklerine ilişkin beklentileri 1930'a girer girmez bozulmuştu. Bu tablonun sürekliliğini olanaksız kılan şeylerin başında doğrudan doğruya zayıf bir ekonominin

^(*) 3-5 Aralık 2003 ODTÜ – Ankara'da toplanan Türk Sosyal Bilimler Derneği - VIII. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuştur.

^(**) Dr.; Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.'de Müşavir İktisatçı. Tebliğdeki görüşler çalıştığım kurumu bağlamamaktadır.

varlığı gelmektedir. Osmanlı'dan devralınan cılız iktisadi miras¹ üzerine yeniden inşâ gayretleri ile geçen başlangıç yıllarının özel girişimcilikte sağladığı sermaye birikiminin Cumhuriyet rejimini taşıyabilecek güçte olmadığı ilk ciddi sınama sonucunda ortaya çıkmıştır (Timur 1993: 126). Lozan'da kabul edilmiş bazı kayıtlamaların 1929 yılında kalkması ile birlikte devletin bağımsız iktisadi kararlar alma gücünün artması karşısında bazı özel kesim çevrelerinin "milli"likle pek bağdaşmayan bir çizgi izlemesi, iktisat politikalarına ilişkin tercihlerde tadilat ihtiyacı doğurmuştur.

1929'da ana siyasal kadronun yaptığı değerlendirmenin özü, "*Özel girişimin ülke ekonomisi ölçeğinde o güne kadar sağladığı sermaye birikimi hem yetersizdir, hem de rejimin geleceği bakımından güvence vermemektedir. Böyle bir değerlendirmeyi daha sonra kesin hüküm haline dönüştürecek gelişmeler ise yine 1929 sonlarında (...) gitgide derinleşerek her ülkeyi bir ölçüde sarsan dünya buhranı ile patlak vermiştir*" (Kuruç 1988: XXXVII).

1929 Dünya İktisadi Krizinin (Galbraith 1961; Neré 1980; Keyder 1982) içteki etkisi sonucu küçük imalat kesimindeki iflâsların hızla artmasının yanısıra, özel kesim de sanayileşmeye ilişkin konularda bekleneni verememiştir. Sanayi malları üretiminde beklenen gelişmelerin sağlanamaması ve geniş ölçüde devlet tarafından desteklenen İş Bankası dışında özel kesimin bankacılık alanında sağlıklı bir gelişme gösterememesi nedeniyle 1933 yılından itibaren *devletin gerek sanayi gerekse bankacılık alanlarında doğrudan girişimleri yaygınlaşmaya başlamıştır*. Bununla birlikte, devlet bir yandan kendi eliyle müstakbel özel kesim işletmelerini onlar adına kurarken, diğer yandan da kurduğu işletmelerin ileriye ve geriye bağlantıları yoluyla özel kesime iş alanları yaratmış olacaktı (Çeçen et.al.1996).

1930-1939 döneminde iktisat politikaları bakımından hakim ve belirleyici iki özellik vardır: **Korumacılık ve Devletçilik**. İktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından bu dönem aynı zamanda **yeniden sanayileşme dönemi** olarak da nitelendirilebilir.

- II -

Kapitalist dünya ekonomisi büyük buhran içinde sürüklenirken, Türkiye ekonomisinin dışı kapanarak devlet eliyle bir ulusal sanayileşme denemesi

¹ (Devralınan iktisadi mirasla ilgili olarak bkz: (Tökin 1990; DPT 1969; Ökçün 1971; Çavdar 1973; DİE 1973; Boratav 1977 ve 1988; Keyder 1982; Tezel 1982; Tekeli-İlkin 1982 ve 1983; Çeçen et.al.1996; Kuruç 1987 ve 1988); Rozaliyev 1978; Timur 1993).

içine girmiş ve başarmış olduğu iktisat yazınında genellikle kabul edilmektedir. Korumacı - devletçi sanayileşme olarak tanımlanan bu dönemin politikaları, 1908'den sonra ekonominin işleyişini belirleyen ana tercihlerin hemen hemen tersine döndürülmesi hatta geçmişten bir "kopuş" anlamına gelir. Korumacılığa dayalı sanayileşme temasının Osmanlı fikir hayatında, serbest ticaretçi doktrinler kadar eski bir geçmişi olduğu bilinen bir gerçektir.² Ayrıca, çağdaş bir iktisat politikası yaklaşımı olarak devlet müdahaleciliğinin Kurtuluş savaşı yıllarında yaygın bir biçimde söz konusu olduğunu, 1923 sonrasında ise, örneğin demiryolu siyasetinin sonucu olarak modern anlamda bir devlet işletmeciliği üzerinde ilk uygulamaların yapıldığı da bilinmektedir. **Ancak bu saptamalar, sistematik ve tutarlı bir "model" olarak korumacı - devletçi politikaların sanayileşmeyi hedefleyerek ve birlikte uygulanmasının 1930'dan sonra başladığı gerçeğini değiştirmemektedir.**

Türkiye ekonomisinin karşılaşıcağı sıkıntıların ölçeğini aşacak ve tasarlanan "muâsır medeniyet" düzeyine ulaşmak için yeni bir sermaye birikim mekanizması ihtiyacından yola çıkan Cumhuriyet kadroları, bu ihtiyacı giderecek çarenin sanayileşmek olduğu konusunda berrak ve kararlıdırlar. Zira, Cumhuriyeti yerleştirmenin, yeni rejime gerçek bir güvence sağlayabilmenin yolu ve de işin esası budur ve sanayileşme, 1930' lu yıllarda yeniden inşa hamlelerinin esas kumanda manivelası olmuştur.

Aslında, sanayi kurma düşüncesi yeni bir şey değildi, zira bu düşünce Cumhuriyetten önce de vardır,³ Cumhuriyetin ilk yıllarında da yönetimin isteğidir. Bazı teknik incelemeler yapılmış, kanunlar çıkartılmıştır. Farklı bir ifade ile, sanayiinin özel girişimleri destekleyerek kurulacağı düşüncesinin yanısıra devletçe de bu işe ön ayak olunacağı inancı ilk yıllardan beri vardır.

1929'dan sonra Cumhuriyetin ana siyasal kadroları ve aynı ortak amacı⁴ paylaşan karar organlarında benimsenen görüş, *sanayi kurmanın ancak*

² Konu ile ilgili olarak özellikle 1838-1918 döneminde İktisadi Düşüncenin Osmanlılardaki gelişimi için bkz: (Mardin 1962; Toprak 1982;1995; 1995a).

³ Cumhuriyet öncesi sanayileşme çabalarını farklı bir açıdan değerlendiren Prof. Dr. İşaya Üşür "(...)Osmanlı'nın sanayileşmesinden değil Osmanlı'da sanayileşmeden bahsedilebileceği" ne vurgu yapmaktadır. Zira, Osmanlı'da sanayileşmenin, sanayileşme "sürecine mekanik fakat yetersiz bir taklidi anlamında, ögesi değil, parçası olma teşebbüsleri göze çarpar. Bu, Acem kaşığı ile Roma dondurması yeme isteği evresi"nden (abç) öteye geçememiştir. (Üşür 2001: 84)

⁴ "Ortak amaç" ile ilgili olarak: <<Sanayileşme>> olgusunu **Unutulan Bir Toplumsal Amaç** olarak başlığına da taşımış, güncel ve ampirik malzeme yardımı ile de çözümlemelerde bulunulan detaylı bir araştırma için mutlaka bkz: (Şenses- Taymaz, 2003)

yaygın bir cihazlanma biçiminde olacaktır. İşte bu, **yeni bir şeydir**.⁵ Sanayileşme öncelikli bir hareket olarak kabul edildiğinde büyük ölçekle ve yeni teknoloji ile çalışan tesislerin başarı şansı daha büyüktür. Böylece, *sanayileşme projesi bir devletçilik projesinin de devamı* olmaktadır. Bu noktaya geldiği sırada rejimin ana kadrosu özel girişimciliğe karşı değildir. Fakat yeni sermaye birikimi modelinin mantığı, özel kesimin görelî payını zaman içinde devletinkine göre küçültecek niteliktedir; "*Millî iktisat*" (Toprak 1982) kavramı, "*devletçilik*" adını aldıktan sonra, doğal olarak içeriğini değiştirmeye başlayacaktır (Kuruç 1988: XL).

1930'ların sanayileşme hareketinde, **kurulacak sanayi yapıları bakımından iki ilke temel olmuştur:**

Bir, kurulacak sanayi ithalata bağımlılığı azaltmalıdır.

İki, bu hareket kısa sürede ağır sanayiye yönelerek iktisadi gücün ülke savunmasında ana destek olmasını sağlamalıdır.

Bu ilkelerden yola çıkan bir sanayileşme hareketi, "*gecikmiş ülkelere*" benzer tarzda 1920'ler de başlayan demiryolu politikası ile birleşince ciddi ve iddialı bir hedef olarak *hammaddesi yurtiçinde olan sanayileri öncelikle kurmak ve iç pazarın bütünlüğünü sağlamaya* yönelmiştir.

- III -

Sanayileşme hamlesinin tasarım merkezi İktisat Vekâleti'dir ve dönüm noktası 1932 yılıdır. Sanayileşme hareketi gerekçesini, 1920'li yılların sanayii için oldukça zayıf bir zemin hazırlayabilmiş olduğu noktasından hareket ederek oluşturur:

"Türkiye'de özel kesimde güçlü bir sermaye varlığı yoktur. Büyük sanayi devlet eliyle kurulması eğilimi hep vardır. Fakat, devletin bu amaçla kurduğu Sanayi ve Maadin Bankası modeli başarı getirmemiştir. Çünkü, bankacılığı sanayi kurmaya ve işletmeye yönelmiştir. Bu model özünde bir bağdaşmazlık taşır. Eğer, banka, sanayi sermayesinin sahibi olursa yatırdığı para için yüksek faiz ve temettü ister.

⁵ "1923, sanayileşmenin mekâninin değil, <kültür> ünü de alma / edinme, dolayısıyla (dünya) sanayileşme sürecinde bir parça değil onun ögesi olmak iradesidir. İşte kopuş, tam da bu nokta da başlar. Nitekim, Cumhuriyet'in 1929 - 1947 dönemi dikkatle incelenirse <türev> (derived) bir sanayileşmeden ziyade <yerli> (autouchhonus) bir sanayileşme anlayışının egemen olduğu görülür. Çünkü dönemin önder kadrosu, <kültür> ün onun vasıtasıyla düşünülen, ve <bu> düşünülenden yapma / etme bilgisinin türetilebileceğini çok iyi kavramıştır. Bu, **Bilimsel Devrim**'ini ve **Aydınlanma** geleneğinin ilk kez toplumsal düzeyde yaşanması / yaşatılması kararlı teşebbüsüdür" (Üşür, 2001:85)

Oysa, sanayide üretimin sırrı ucuz sermayedir. Bankacılık vadelerle gelir elde etme garantisi üzerine kuruludur. Sanayi denilen şeyin gelişmesinde ise, vade söz konusu olamaz. Sanayi ve Maadin Bankası hem devletin fabrikalarını işletmek, hem özel kuruluşlara iştirak etmek, hem de özel girişimleri kredilemek gibi birbiriyle bağdaşmaz işleri yapmak durumunda kalmış, böylece, hiçbir yeni sanayi işine girişmemiştir" (Kuruç 1988: XXXIX).

Dönemin hakim sermaye birikim modeli olarak seçilen *sanayileşme hareketinde kritik öge, devletin elindeki kaynaklarla sanayi kesimine öncelikli bir gelişme şansı vermektir ve sanayii kredilemek işin özüdür*. Sanayileşme stratejisinin devlet eliyle yürütülmesi, 1930'lu yıllarda iktisat politikasının oluşması için bir çerçeve çizmektedir. Bu çerçevenin içinin doldurulmasında, 1930'lu yıllara ait gelişmeler ve dünya buhranının getirmiş olduğu koşulların payı da vardır. *1930'ların Cumhuriyet Türkiye'sinde sanayileşme bir stratejik tercihtir.⁶ Ekonominin henüz belli başlı kurumlarını yeterince gelişmediği bir ortamda bu strateji, sanayie doğrudan kaynak tahsisi yapmakla yürütülecektir*. Bunu sürekli kılabilmek için de devlet, çeşitli fonları ve destekleme araçlarını yaratacak ve bunları saptanan ortak amaç etrafında örgütleyecektir.⁷

⁶ Bu konuda Prof. Dr. İşaya Üşür kadar mahir olamayacağım için değerlendirmeyi Dr. Üşür'e bırakıyorum: "Fakat, önce bir soru sormak istiyorum: Bu, müdahaleci -korumacı- devletçi modele geçiş, basitçe, bir iktisat politikası seçimi miydi, yoksa stratejik bir seçim miydi? Benim kanaat, tez ve cevabım şudur: Mustafa Kemal bir sürü iç ve dış direnç ve baskıya karşın, bu seçimi stratejik bir karar olarak görmüştü. Bir az önce Mustafa Kemal'in Aydınlanma geleneğinden geldiğini ve jakoben olduğunu ileri sürmüştüm. Galiba bu eksikti; şimdi tamamlıyorum: Cumhuriyet döneminin tümü dahil olmak üzere, gelmiş geçmiş bütün siyasiler içinde tek Aydınlanmacı jakoben idi. Önerme bir hak yemeyi değil, bir hakkı teslim etme niyetini taşır. Bir Aydınlanmacı olarak, daha baştan itibaren O'nun kafasının içindeki sorunun şu olduğunu hissediyorum: Gerek birey, gerekse ulus olarak bağımsız olunabilir ve olunmalıdır, ancak; bu bağımsızlık içinde ve bağımsızlıkla birlikte özgür de olunabilir mi? Sorun, bu idi; ve bu gün de budur! Çünkü, bağımsızlığın koşulları, her zaman özgürlüğün koşulları ile üst üste gelmeyebilir, örtüşmeyebilir. O halde, esas olan, bu iki koşulun örtüşmesini, üst üste gelmesini sağlamaktır. İşte, müdahaleci -korumacı- devletçi modele geçişin basitçe bir iktisat politikası seçimi değil, stratejik bir seçim olduğunu söylerken kastettiğim bu idi." (Üşür 2003; ayrıca Chang 2003: Önsöz)

⁷ Cumhuriyet sonrası, tüm bankacılık sisteminin belli ölçülerde kontrol ve yönlendirilmesini sağlamak amacıyla bir Merkez Bankasının kurulması fikri doğmuştur. TC. Merkez Bankası'nın hazırlık çalışmalarının yapıldığı ve kurulduğu yıllar gerek dünya gerekse de Türkiye ekonomisi ve Türk İktisadi düşünce biçimine etkisi, bir yandan da 1923-1929 yıllarında uygulanan liberal iktisat politikalarının sakıncalarının daha açık görünmeye başlaması, yöneticileri, iktisadi alanda yeni atılımlar yapmaya zorlamıştır. Bu atılımların en önemlilerinden biri de TC. Merkez Bankasının kuruluşudur. Bu konuda özellikle bkz: (İlkin 1975; Tekeli & İlkin 1981)

1930-1932 yıllarında İktisat Vekilliği yapmış Mustafa Şerif (Özkan) beyin tasarladığı bu sanayileşme modelinin hareket noktası; Prof. Dr. A.Gerschenkron'un dört tip sanai gelişme⁸ tasnifinde yer alan "**bankalar tarafından kredi ihdası yolu ile sağlanan sanai gelişme**" modeline benzetmekte ve söz konusu model; sanai krediler için bir banka, Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurulmasını, bu bankanın sanayi girişimlerine makine ve diğer sanayi malzemesi için kredi sağlamasını, böylece de her girişimin kendi sermayesini işletmede kullanma olanağı bulacağını öngörmektedir.

Kurulacak ve işletilecek sanayi tesisleri için öncelikle ayrı bir kuruluş **Devlet Sanayi Ofisi, DSO**⁹ gereklidir. Bu, yönetiminde bağımsız, denetiminde İktisat Vekâleti yolu ile Büyük Millet Meclisi'ne hesap veren bir kuruluş olacaktır. Sanayii ön plana çıkararak, kredi düzenini, fonların kullanımını ve kurumlaşmayı buna göre düzenleyen bu tasarımda devlet ve özel girişimler sanayicilikte eşit gelişme şansına sahip olacaklar, *devlet girişimlerinin mevzuattan kaynaklanan bir ayrıcalığı bulunmayacaktır.*

1930'lardaki sanayileşme, bazı ithal mallarının yerine yerli imalatı koyma noktasından ötesini amaçlamıştır. Bu nokta belki sanayileşmenin bir ayağıdır. Ama, daha ötesi **sanayii entegre biçimde kurmaktır.** Yani, ülkenin hammadde kaynaklarını yerinden oynatabilmektir. "*Cumhuriyet yönetiminin, temelini 1932'de attığı sanayi hareketinde o yıllarda birkaç nirengi noktası ortaya çıkıyor. Birincisi, Başvekil İsmet Paşa'nın 1932 Mayıs ayında bu işin kaynağını bulmak ve işi bağlamak üzere Sovyetler Birliği'ne gidişidir.*¹⁰ İkincisi, bu hareketin örgütlenmesini sağlamak üzere 1932'nin

⁸ Bu konu ile ayrıntılı bilgi için bkz: (Gerschenkron 1968; Üşür 1999; Şahinkaya 1999)

⁹ Sanayileşme hareketine ilişkin yenilikler ve hareketin niteliği hakkında 1932 yılı Temmuz ayınının 9,11,16'ncı günlerine ait Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan Neşet Halil imzalı ilginç yazıların özeti için bkz: (Kuruç 1988).

¹⁰ "1930'lu yıllarda Sovyetler'den alınmış olan sanayi kredisi, Cumhuriyet rejiminin sanayileşme hamlesini başlatmayı sağlayan ilk fonu olmuştur. Sovyet kredisi, ödeme koşullarıyla olduğu kadar hedefi ve zamanlamasıyla da Cumhuriyet yönetiminin gereksinmesine tam denk düşmüştür. Cumhuriyet yönetiminin ekonomideki stratejisini kolaylaştırmış ve bir bakıma en kritik anda geldiği için önemi artmış olan bu kredi, bir yönüyle ucuz sanayi malzemesi ve donanımı, bir yönüyle de gerekli teknik yardım sağlamıştır. Türkiye'de sanayiinin kurulmasını, Sovyetler Türkiye'nin <bağımsızlaşması> yönünde bir adım sayarak, bunu da kendi dış politikaları yönünden uygun bir gelişme biçiminde değerlendirmiş olabilirler. Cumhuriyet yönetiminin Sovyetler'le yakın ilişkiler yürüttüğü bu yıllarda, yönetim Sovyetlerin 1929'da başlatmış olduğu beş yıllık plan uygulamalarında dikkatle izlenmiştir. Kendi hammadde kaynaklarını değerlendirerek, ileri teknolojiyi özümseyerek oldukça hızlı ve yaygın bir sanayileşme hızına erişmeyi amaçlayan Sovyet uygulamaları, belli ki Cumhuriyet yönetiminin sanayi programları için pek yakın ve somut bir başarı örneği olmuş ve bir çerçeve oluşturmuştur. Sanayi konusundaki bu yakın ilişkiyi Cumhuriyet yönetimi dış politikada ölçülü tutmuş, iktisadi yakınlaşmayı bir siyasal ödünler politikasına çevirmemiştir" (Kuruç 1993: LIV). (Tıpkı günümüzde – Kasım 2003 -yoğun bir biçimde tartışılmakta olan 8,5 Milyar Dolarlık ABD Kredisi gibi (!). S.Ş.)

Temmuz ayında çıkarılan 2058 ve 2064 sayılı yasalardır. Üçüncüsü bu örgütlenmenin gerçekleştirilememesinden sonra, özel kesimin sanayi hareketini engelleme olasılığı giderilmiş ve Sümerbank yeni sanayi hareketinin genelkurmay karargahı gibi örgütlenmiştir. Gelişmenin 1933 sonuna doğru artık geri dönülmez biçimde hızlanmasından sonra iş "fabrikalar kurmak" tan öteye bir sanayi programı oluşturmak gibi düşünölmeye başlamış ve böylece dördüncü bir nirengi noktasına erişilmiştir (Kuruç 1993: LXIII).

1934 -1936 yıllarında gitgide daha çok üzerinde durulan Birinci ve İkinci Sanayi Programları -planları- (İnan, 1972; 1973) ile açılması düşünölen sanayi perspektifi¹¹ budur. Sanayileşme bu çizgi üzerinde geliştikçe, ithalatın gayrisafı milli hasılaya oranı düşecek, fakat yurtiçi kaynak kullanımının artmasıyla birlikte ekonominin yatırım yapma kapasitesi yükselecektir.

- IV -

1930'a gelindiğinde milli bankaların ekonomideki varlığı henüz sınırlıdır. Mali aracılık, başta Osmanlı ve Selanik Bankaları olmak üzere daha çok yabancı sermayeli kuruluşların elindedir ve bu kurumların esas ilgi alanı iç ve dış ticaretin finansmanıdır. "Büyük" sayılan milli bankalar *İş ve Ziraat Bankaları*'dır, ama bunların kendi ayakları üzerinde durabildiklerini söylemek güçtür. İktisadi yapı henüz para kullanımını yaygınlaştıracak bir gelişkinliğe varamamıştır. Dönemin bankacılık anlayışı mevduat sayesinde varolmakla eş anlamlı olarak değerlendirilmekte olup Türkiye'deki gelişmeleri de bu noktadan incelemek gerekmektedir. Cumhuriyet Türkiye'sinin Bankacılık sisteminin gelişmesinde 1933 tarihli *Mevduatı Koruma Kanunu*'nu ilk hamle olarak almak doğru bir yaklaşımdır. Kurumsal çerçeve bu noktadan oluşmaya başlamış, bir yeni dönemeç de 1936 yılındaki Bankalar Kanunu olmuştur (Konu ile ilgili olarak bkz: Ulutan 1958; Akpınar 1966; Öcal 1973; Abaç, 1974).

Bankalar kanunu ile, banka sermayesinin yoğunlaşma sürecini hızlandırmak amaçlanmakta ve ödenmiş sermayeleri küçük olan bankaların kuruluş imkanları sınırlanarak (*hisse senetli faâl şirketlerin*) birleşmeleri teşvik ediliyordu. Söz konusu kanun ile, Türkiye'de banka işlemlerinin devlet tarafından düzenlenmesinin gerçekleşmesi için hükümler yer alırken 3. ve 4. maddeler ile de Türkiye'de faaliyet gösteren tüm yabancı bankaların tescil

¹¹ Dönemin devletçilik ve planlama tartışmalarında etkili olan *Kadro* Dergilerindeki değinmeler için (Şahinkaya,1987).

edilmeleri ve işlem yapmak için Bakanlar Kurulu'ndan izin alma zorunluluğu öngörülüyordu (Rozaliyev 1978:104-105).

İktisadi kalkınma açısından izlenecek temel politika değişikliklerinin bankacılık sistemini de etkilemesi ile birlikte devlet bankaları art arda faaliyete geçmiştir. Bu dönemde, **devlet bankalarının kuruluşu ile sanayi planları ve korumacı - devletçi iktisat politikaları uygulamaları arasında organik bir bağ mevcuttur** [Sanayi Planları ve bankalar arasındaki bağlarla ilişkili olarak bkz: (İnan 1972 ve 1973)].

"1933 sonlarında kesinleştirilen <Beş Senelik Sanayi Programı> bugünkü terimlerle bir <sektörler programı> niteliğindedir. O tarihlerde Türkiye'de bir <makro plan> üzerinde düşünebilmek söz konusu olamaz.(..) Ancak, sanayi programından beklenen şey bir güçlü lokomotif etkisiyle ekonominin birbiriyle bağlantılı, ama durağan ve gelişmemiş sektörlerini canlandırmak, bir karşılıklı etkileşim yaratarak ekonomiyi geliştirebilmektir. Ana düşünce ithal ikamesinde başarılı oldukça ekonominin kaynaklarının daha iyi ve tam kullanılabileceğidir. Gelişmenin yolu da budur.

Ağırlık merkezi pamuklu dokuma sektörü olan sanayi programlarının vazgeçilmez bir mekân boyutu da vardır. Hangi bölgeyi veya bölgeleri geliştirmek istiyorsunuz? Bu, kaynakları harekete geçirmek isteyen bir programın kaçınılmaz sorusudur. Soru 1932 yılından beri kamuoyunda yer tutuyor. İstanbul ile bazı kıyı bölgelerinin dışında hareketsiz ve kendi içine kapalı olan Türkiye'de, iktisadi coğrafyayı değiştirmek Cumhuriyet rejiminin çok istediği amaçtır. Sanayi hareketi tıpkı demiryolu politikası gibi bu özlemi tazeliyor" (Kuruç 1993: LXIX).

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası faaliyetinin, fabrika işletmecilik fonksiyonunu üstlendiği ve sanayi sektörüne dönük kredi fonksiyonunu yeterince geliştiremediği, diğer taraftan Devletin sermaye koyarak işletmeler açmak suretiyle üretim faaliyetlerine girişmesi eğiliminin artması, bu kurum yerine 5.7.1932 tarih ve 2058 sayılı kanunla **Devlet Sanayi Ofisi**, 11.7.1932 tarih ve 2064 sayılı kanunla da **Türkiye Sanayi Kredi Bankası** kuruluşlarının ortaya çıkması neticesini doğurmuştur [Bu süreç ve yeni kuruluşlar ile ilgili olarak özellikle bkz: (Tekeli & İlkin 1982: 149-178)].

Türkiye Sanayi Maadin Bankası'nın bankacılık işlevlerini üstlenen **Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın** rolü ve Banka'nın nitelikleri, dönemin

Sanayi Umum Müdürü Ahmet Şerif Öney'in İktisat Vekaleti'ne 24 Ağustos 1930'da verdiği raporda şöyle belirtilmiştir:

"Banka (hususî teşebbüslere kredi temin etmek vazifesini) bankacılık nokta-i nazarından tamamile gayri resmi ve gayri şahsî olarak ve sırf sınıî işlerdeki banka menafîini güderek yapmalıydı. Bu nokta-i nazardan Banka tamamen müstakîl ve her türlü nüfuzdan gayri hassas bir vaziyette olmalıdır. Bankanın bu husus için hükümetten sermaye almış olması muvafık ise de, hükümete karşı istiklâlî temin edilmek istenirse hükümet sermayesile Ecnebi sermayesi tevhit edilmelidir. Bir Sanayi Bankası sınıî işlerde ihtisas sahibi olmalıdır ve bu sayede her bir şubesi san'atın ne iş yaptığını nasıl idare edildiğini, vaziyetine ve tarzı faaliyetine nazaran kazanıp kazanamayacağını anlayabilmelidir. Bu da sınıî ve ticarî zihniyet ve malumatı kendisinde mecz edebilen bir fen hey'eti istişariyesinin vücuduna vabestedir" [A.Şerif: "Müessesatı Sınıîye Mevzuu" 24.8.1930'da İktisat Vekaletine verilmiş daktilo not'tan aktaran; (Tekeli & İlkin 1982: 209)].

Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın "Avrupada [ki] müessesesi sınıîye" nin kuruluşu gibi *proje değerlendirme esasına göre kredi vermesi* meselesi de, ülkemizdeki **yatırım projeciliği ve proje değerlendirme** süreçlerinin geçmişi hakkında ipuçları vermektedir. Ahmet Şerif Öney' in Banka ile ilgili düşüncelerine göre, <<**kredilendirme yolu proje değerlendirmeden geçmelidir**¹² >>.

7 Temmuz 1932 tarihinde kabul edilen 2064 sayılı Türkiye Sanayi Kredi Bankası Teşkilî Hakkındaki Kanun tasarısında Bankaya, özel sermayelerin de iştirak etmesine cevaz veren hükümler mevcut olduğu halde Bütçe Encümeni bu hükümleri kaldırarak özel kişilerin Bankaya iştirakini imkânsız kılmıştır. [Bu konudaki ilginç bir polemik ve hemen hemen ilk <holding bankacılığı> fikri hakkında bkz; Tekeli&İlkin 1982:209'daki (*) işaretli dipnot]

Kuruluş kanunu Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na geniş bir görev alanı çizmiştir. Bu görevler içinde en önemlileri altı başlık altında sıralanabilir; (TBMM, Zabıt Ceridesi İ: 80-7.7.1932, C.1).

¹² Bu bağlamda güncel bir hatırlatma: 1990'ların ikinci yarısından bu yana Avrupa Birliği Bankacılık Direktiflerinin kesin hükümleri arasında, şirket finansmanının **Project Finance** ile gerçekleştirilmesi gerekliliği yer almaktadır.

Birincisi, "makina üzerine ve memleket dahilinde muadili bulunmayan sanayi inşaat malzemesi" için kredi açabilmektir. Bu krediyi alabilmek için İktisat Vekâleti'nce onaylanmış "fenni, hesabi ve iktisadi bir tesisat projesini" ön şart olarak aramaktadır. Böylece, bir yandan yatırımların istenilen alanlara yönelmesi sağlanmakta, bir yandan da krediyi geri alabilmek yönünden "rantabilitesi"ni bir seri yasal önlemlerle birlikte kontrol altına almaktadır. Kurulacak tesis bedelinin yüzde 20'si kendisine peşin ödenmesi koşuluyla Türkiye Sanayi Kredi Bankası, bu tesislerin ülke dışından getirecekleri araç ve gereçlerin taksitle alınabilmesi için gerekli güvenceyi sağlayan, bu tip kredilerle ilgili işlemleri kendisi yürütebilecektir.¹³ Bu güvencenin daha düşük faizle kredi bulmalarına olanak sağlayacağı varsayılmıştır.

İkinci görevi, sanayi kuruluşlarına çeşitli şartlarda işletme kredisi sağlamaktır. Bu kredilerin verilmesinde kazanç vergilerinden kesilerek Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na devredilecek fonlar esas kriter olarak alınacaktır.

Üçüncü görevi, günümüzdeki söylemle bir anlamda *teknoparklar*, "makina piyasası oluşturmak"tır. Tüm kamu kuruluşlarının kullanılmayan ve kullanılmaya elverişli olmayan makina ve levazımı, belli bir fiyatla Banka'ya devredilecektir. Aynı şekilde özel sektör elinde olanlarda satın alınabilecektir. Tüm bu makinaları, Banka, çeşitli nedenlerle (*daha çok haciz yoluyla*) eline geçeceklerle beraber gerektiğinde tamir ettirerek, belli yerlerde toplayacaktır. Bunları kuruluşlara tüm masraflara yüzde 4 komisyon ekleyerek satabilecektir. *Böylece, ithalattan önce, ülke içindeki mevcut makina stokunu daha iyi kullanmaya dönük bir uygulamaya gidilmek istenmiştir.*

Dördüncü görevi, "milli sanayii" ile ilgili hammaddelerin sağlanmasında araçların yerini alması düşünülmüştür.

Beşinci görevi, sanayicilere verilen veya verilecek her türlü teşvik primleri ile ilgili işlemlere aracılık etmektir.

Altıncı görevi, küçük üretici ve kooperatiflere, ham madde ve kredi gibi imkânlar sağlayarak, bunların geliştirilmesine çalışmaktır (Tekeli & İlkin 1982: 210).

Türkiye Sanayi Kredi Bankası ile ilgili ilk tasarıda bu kurumun özel sektör sanayicilerinin de katılacağı on milyon lira sermaye ile kurulması öngörülmüşken, Kanunun, TBMM Encümenleri görüşmelerinde, "*özel sa-*

¹³ Yine güncel bir hatırlatma / benzetme: "*line of leasing*" in kendisi değil mi?

nayi kesiminin sermayeye ve dolayısıyla yönetime katılmaları uygun bulunmamış", tasarı bu değişikliklerle ve Banka sermayesi beş milyon lira olarak kanunlaşmıştır. Kanunda resmi ve özel teşebbüslere iştirak edemeyeceği (Boratav 1982: 194) belirtilen Banka'nın sermayesi;

- * Sanayi ve Maadin Bankası'nın fabrikalarına ait işletme sermayesi ve Banka'nın fabrikaları dışında menkul ve gayrimenkul mallar,
 - * Devlete ait fabrikaların satışı halinde satış bedellerinin veya fabrika kârlarının Bakanlar Kurulunca tayin edilecek bir bölümü,
 - * *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nun sınaî kurumlara makina ve hammadde ithalinde tanıdığı gümrük muafiyetinin kaldırılması sonucunda doğacak olan gümrük hasılatı,
 - * *Banka*'nın satacağı makinaların satış tutarı,
 - * *Banka*'nın muamele ve faaliyetlerinden kalacak kâr ve faiz gelirleri,
 - * İktisat Vekâleti Bütçesi'ne *Banka*'nın sermayesine ilâve edilmek üzere konacak ödenek,
- başlıklarında özetlenebilecek kaynaklardan oluşmakta idi.

Türkiye Sanayi Kredi Bankası için, Anonim Şirket yapısına benzeyen bir kuruluş biçimi öngörülmüştür. Buna karşın, Banka yönetiminin -*Umumi Heyet, İdare Heyeti ve Umum Müdür*- seçimi, başta İktisat ve Maliye Vekâletlerinin seçeceği şahıslarla İktisat ve Bütçe Encümeni Azalarına bırakılmıştır. Yalnızca Umumi Heyet'e sanayi teşekkülleri veya Ziraat Odaları tarafından seçilebilecek bir aza girebilecektir. Böylece, *bu kuruluşun yönetimi de dönemin hakim iktisadi düşüncesi olan Devletçilik paralelinde kamunun kontrolü altına girmiş olmaktadır.*

Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın kuruluş kanunu daha TBMM'de görüşülmeden önce, özel kesimin özellikle de *Milli Sanayi Birliği*'nin (*Dönemin TUSİAD'ı olarak değerlendirilebilir. S.Ş.*) tepkisini çekmişti (Tekeli & İlkin 1982: 219). Bu tepki esas olarak *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nda özel kesime verilmiş muafiyetlerin kaldırılmasından kaynaklanıyordu. Bu tartışmalar, tasarının TBMM'ndeki müzakereleri sırasında da sürmüştü. [*TBMM'ndeki tartışmalar için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi İ: 80.7.7. 1932. C.1*].

Meclis içi ve dışı eleştirileri İktisat Vekili Mustafa Şerif Özkan, *Teşviki Sanayi Kanunu*'ndaki ayrıcalıkların kaldırılmadığını belirterek karşılamaya gayret etmiştir. Zira, *Teşviki Sanayi Kanunu*'nda eskiden hammadde, gümrük muafiyeti verilerek yapılan desteklemeler / teşvik, yeni kanunda "*kredi*" sağlanmasıyla, yani bir başka tedbirle yapılmak istenmektedir. Esasında

yapılmak istenilen; *hammaddeye muafiyet sağlayan ve gerçekte ülke dıŐın-
daki hammaddeyi Türkiye' dekinden daha avantajlı hale getiren, bir anlam-
da ithal ikamesini engelliyen bir tedbirin yerini "kredi" ye bırakmasıydı.*

Sonuç olarak, tüm bu tartıŐmalara karşın Türkiye Sanayi Kredi Bankası Kanunu TBMM'de dönemin diğer devletçi uygulamalarına ilişkin kanun-
larla birlikte kabul ediliyor ancak takibeden kısa dönemde gerek tüzel kiŐi-
lik gerekse de yöneticileri bazında iktisat bürokrasisinin öncelikle organi-
zasyon Őemasında ikinci olarak da iktisadi düŐüncede (*devletçi uygulama-
lar anlamında*) küçük ölçekli tadilatlarla gidiliyordu.

Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası kanunlarının uđ-
radığı *organize eleŐtiriler* yasal olarak kurulmuş olmalarına ve kanunları-
nın hazırlandığı dönemde gazetelerde kendilerinden "*Türkiye sanayisinin
kurulmasında birer <yüksek el> olacaklar*" Şeklinde bahsedilmelerine
rağmen bu kuruluşlar daha hiç bir uygulamaya girmeden zayıf ve deđiŐiklik
yapılması gerekli kurumlar olarak nitelendirilmiŐlerdir. Buna karŐılık, Tür-
kiye Sanayii ve Maadin Bankası hakkında "*ihya ettiği fabrikalarla sekiz se-
ne içinde hakiki bir sanayi hayatı kurması*" ve "*1932 senesinde en fazla kr
getiren müessese*" yorumlarında bulunuluyordu. Bu süreçte, Celâl [Bayar]
Bey'in İktisat Vekilliği' ni takiben, bu iki yeni kuruluş yeniden birleŐtirile-
rek 3 Haziran 1933'te kabul edilen 2262 sayılı Kanunla *Sümerbank* isimli
hem "*bankacılık*" hem de "*iŐletmecilikle*" görevlendirilen yeni bir kuruluş
yaratılmıŐ oluyordu [(TBMM Zabıt Ceridesi. İ: 65, 3.6.1933.C.1 sıra no:
257) ayrıca bkz: (zbek 1963; Toprak 1988)].

Sümerbank Kanunu, M. Şeref Bey'in 1932'de ayırmıŐ olduğu *sanayici-
lik ve bankacılığı yeniden birleŐtirmekte*, böylece de *belirsizlikler giderile-
rek devletçilik kavramının tanımında yeni bir adım atılmıŐ olmaktadır*.
Farklı bir ifade ile, devletçiliğe artık yeni bir formül aramak gerekmemekte
ve *devletçilik, milli bankalar zemini üzerinde tanımlanabilen bir kavram
olmakta ve de sanki "büyük sıçrama"nın tüm ağırlığı nerede ise bir "ika-
me öge" olarak Sümerbank'ın omuzlarına yüklenilmektedir*.

İŞin merkezi, İktisat Vekâleti'nin denetiminde *sınai amaçlı bir kalkın-
ma ve yatırım bankası* olan Sümerbank'tır. Bu gelişme ile, 1920'lerin milli
iktisat düşüncesi bir yandan milli bankalar sayesinde varlığını sürdürürken,
bir yandan da 1930'ların yeni doğan devletçiliği ile kaynaŐmıŐ olmaktadır
(Kuruç 1988: XLII).

2262 sayılı Sümerbank Kanunu gerekçesinde yer alan (Toprak 1988); "(...) bir yandan sanayi kuruluşlarının Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlanması sonucunda, Türkiye Sanayi Maadin Bankası'ndan Türkiye Sanayi Kredi Bankası'na intikâl eden sermayenin çok az olması ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası Kanunu'nda öngörülen teşviki sanayi muafiyetlerini kaldırarak sağlanacak gelirlerin mahzurlu bulunduğu, bu nedenle bu muafiyetleri iade edecek bir kanun tasarısı hazırlandığı" belirtilerek "Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın vazifelerini yerine getiremeyecek kadar zayıf" düştüğü ve Devlet Sanayi Ofisi teşkilinin" milli sanayinin inkişafına amil olmaktan ziyade sanayi erbabını endişeye düşüren bir etki" yarattığı belirtilmekte ve "bu itibarla Ofis ve Sanayi Kredi Bankası kanunları yerine geçmek üzere bu kanunlarla erişmek istediğimiz milli hedeflere daha müessir ve daha seri bir surette ulaştıracak esasları ihtiva ettiği" saptamaları, dönemin hakim devletçi anlayışının bir hayli gerisine düştüğü (Boratav 1982: 197) izlenimini vermektedir. Diğer bir ifade ile, bir geriye dönüş söz konusudur ama bu tam değildir. Buna rağmen, TBMM'de sermaye çevrelerine yakınlıkları ile tanınan milletvekilleri adına İzmir bağımsız milletvekili Halil Bey söz alarak 1932 Temmuzunda Mustafa Şeref Özkan'ın getirdiği yasalar geçerken, "Türkiye kollektivizasyona" gidiyor dediği konuşmasını hatırlatarak "Sümerbank Kanunu ile artık iş aleminde kaygı kalmadığını" belirterek Celâl Bayar'a teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir.

Sümerbank modelinin önemli bir özelliği, özel kesimden kaynak çekme olasılığı bulunmayan bir yapı getirmesiydi. Ancak bundan daha önemli bir yenilik, Sümerbank'ın başını çekeceği bir sanayi hareketine o tarihte mali aracı kesimin en büyük kuruluşu olan İş Bankası'nın ortak olmasıdır. Bu, Sümerbank tasarısının gerekçesinde daha önceleri İş Bankası çevresinde ortaya çıkmış <bütün milli menabii kuvva> nın yeni birikime ortaklığı sloganı ile de dile getirilmiştir (Kuruç 1993: LXV).

2262 sayılı Kanun'a göre Sümerbank'ın görev alanı oldukça geniş bir biçimde şöyle tanımlanmaktadır;

- * Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sınıai kuruluşlardaki Devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre idare etmek,
- * Özel kanunlarla kurulanlar dışındaki devlet sermayesi ile oluşturulacak bütün sınıai müesseselerin etüdü ve projelerini hazırlamak ve bunları tesis ve idare eylemek,

- * *Teessüsleri ve tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine sermayesinin izin verdiği oranda katılmak,*
- * *Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanları yetiştirmek üzere içte ve dışta talebe okutmak, (abç)*
- * *Sanayi müesseselerine kredi açmak ve hertürlü bankacılık işlemlerini yapmak,*
- * *Milli sanayiinin gelişme önlemlerini aramak ve istendiği takdirde İktisat Vekâletine mütalâa vermek" (Tekeli & İlkin 1982:177-178).*

Sümerbank'ın kuruluş sermayesi 20 milyon liradır ve hükümetin teklifi ve de Banka Umumi Heyeti kararı ile sermayesi artırılabilir. Banka'nın ilk sermayesi; Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'ndan devralacağı haklar ve ihtiyat akçeleri; Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı fabrikaların sabit ve mütedavil sermayeleri, Devlet Sanayi Ofisi'nden devralacağı iştirak hisseleri, Türkiye Sanayi Kredi Bankası'ndan devralacağı sabit ve mütedavil sermaye, Devletçe verilecek ödenekten, oluşmaktadır.

Banka, devralacağı fabrikaları kendisine bağlı şirketler haline getirecektir. Şirketlerin hisselerini, hükümetin teklifi ve Umumi Heyetin kabulü üzerine Türk gerçek ve tüzel kişilere satabilecektir, ama bu işlemi yeni kurulan fabrikalarda uygulayamayacaktır. Banka, kendi yönettiği ve iştirak ettiği kurumlardan gayrisi için, krediye ayrılabilir kaynaklarının yarısından az olmamak üzere İktisat Vekâleti'nin tespit edeceği bir miktarı sanayi kredisi olarak tahsis eder.

Sümerbank'ın kurulduğu 1933 yılı Haziranı yeni banka kurma girişimlerinin ve bankacılık sektörüyle ilgili düzenlemelerin yoğunlaştığı bir ay olmuştur. 8 Haziran. 1933 tarih ve 2284 sayılı Kanun ile **Halk Bankası ve Halk Sandıkları**, 24 Haziran 1933 tarih ve 2301 sayılı Kanun ile **Belediyeler Bankası** kurulmuştur. 10 Haziran 1933 tarihinde de Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresini otuz yıl daha uzatan 2292 sayılı Kanun TBMM'de kabul edilmiştir.

2284 sayılı Kanun, sadece 'pasif' ve 'yasaklar' koyucu bir kanun değildi; bir yandan ödünç para verme işlerini denetim altına alırken, öte yandan özellikle küçük girişimcilere kredi sağlayacak bir kurumu da oluşturmak istiyordu. **Halk Bankası ve Halk Sandıkları** kurmak üzere hükümete yetki tanıyan bu kanunun gerekçesinde de belirtildiği gibi, "*düşünülen sistem iki mühim esasa dayanmaktadır. Bunlardan birisi Ankara' da oluşturul-*

ması düşünülen <Halk Bankası> diğeri de yavaş yavaş memleketin her bucağını saracak olan <Halk Sandıkları> dir. Halk Bankası, küçük kredi işini merkezinden idare edecek, kuvvetli bir milli müessesedir. Her ne kadar doğrudan doğruya halka kredi açmayacak ise de, teessüs edecek olan Halk Sandıklarını finanse ederek memleketin küçük kredi üzerindeki nazım rolünü görecektir. Halk Bankası, Halk Sandıklarının senetlerini reeskont eder ve bunları cüzdanında tutarak kredi bulur. Halk Bankası, Halk Sandıklarının muamelesini teftiş ve murakabe etmek ve terakki ve inkişafı için lâzım gelen tedbirleri almak suretiyle küçük kredinin rasyonel prensiplerine müstenid olması esasını sağlamaya çalışacaktır" (Kuyucak 1948: 271; İnan 1972).

Kuruluşunda küçük üretimin büyük sermayeye bağlanmasında önemli rol alması planlanan (Rozaliyev 1978: 99) **Halk Bankası** ünvanıyla kurulan anonim şirketin sermayesi üç milyon lira olarak belirlenmişti. Esasen küçük kredi verme işlerini görecek Halk Sandıkları, Halk Bankası'nın girişimiyle bir anonim şirket olarak kurulacak ve bu sandıklara Hazine 200.000 lira tahsis edecek, bu para karşılığında alınacak hisse senetleri Halk Bankası'na ait olacaktır. Halk Sandıklarının sermayelerine, İl Özel İdareleri ve Belediyeler de katılacaktır. Fransa'daki Halk Bankaları Merkez Sandığı'ndan (*Caisse Centrale des Banques Populaires*) esinlenen Halk Bankası ve Halk Sandıkları'nın kurulması konusundaki Kanun 1933 yılında TBMM'den geçmesine karşın, Halk Bankası'nın kurulması ancak 1938 yılı Haziran ayında gerçekleşmiş olup, Banka'nın ilk çalışma yılında ödenmiş sermayesi 1.200.000.-liradır ve bunun 1 milyon lirası Hazine'nin katkısı ile sağlanmıştır. Kuruluş amacı günümüz literatüründe KOBİ'ler olarak tanımlanan ülkenin küçük sanat, küçük sanayi ve ticaret kesiminin kredi ihtiyacını karşılamak olan Halk Bankası'nın fiiliyatta esas uğraşısı; esnafın, küçük sanayicinin, esnaf dernekleri ve küçük esnaf kooperatiflerinin finansmanı olmuştur (Tekeli & İlkin 1982: 303).

Halk Bankası Kanunu'nun TBMM'de kabulünü takiben onbeş gün sonra, 24 Haziran 1933'de 2301 sayılı Kanun ile "*Belediyelerin alt yapı projelerinin finansmanını sağlamak ve mali sorunlarına yardımcı olmak amacıyla*" **Belediyeler Bankası** adı altında özel amaçlı bir ihtisas bankası kurulmuştur. [*Belediyeler Bankası'nın kurulması ve gelişimi için özellikle bkz: (Tekeli & Ortaylı 1978: 58-65)*]. Banka'nın kuruluşunu izleyen yıllarda önemli bir gelişme gösterdiği söylenemez. 1938 yılı sonuna kadar Banka'nın ödenmiş sermayesinin sekiz milyon liraya, mevduatının 2.6 milyon liraya ve kredilerinin de ancak 3.7 milyon liraya yükselmiş bulunması da bu yavaş gelişmeyi göstermektedir. 1945 yılında 4759 sayılı kanunla Ban-

ka'nın adı İller Bankası olarak değiştirilmiş ve faaliyet alanı belediyelerin yanısıra il ve köy idareleri ile bu idarelere bağlı kurumların bayındırlık işlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiş ve mali olanakları artırılmıştır. Banka, yerel yönetimlerin bir tür güçbirliğine dayanmakta olup, kaynakları; belediye, il ve köy idarelerinin bütçe gelirlerinden ayrılan paylarla, özel kanunlarla banka sermayesine eklenmek üzere verilen para ve mallar ve diğer yardım ve bağışlardan sağlanmaktadır (Akgüç 1987: 32).

Devletçi sanayileşme politikalarının Sümerbank'tan sonraki ikinci büyük ölçekli örgütü ve madencilik alanındaki en önemli hamlesi olarak telâkki edilen **Etibank**, 1935 yılı Haziranında 2805 sayılı Kanunla kurulmuştur.

Etibank, devletin madencilik ve enerji sektörlerinde yürüteceği yatırım programlarını uygulayacak ve meydana getirilecek tesisleri işletecekti. Madencilik alanındaki yeni yatırımlarla, Zonguldak-Ereğli kömür havzasının kamulaştırılması ve işletmesinin Etibank'a bırakılmasıyla Banka'nın etkinliğinde hızla bir genişleme olmuştur. Bu süreci biçimlendiren gelişmelerin mesnetlerini 2805 sayılı Etibank Kanunu oluşturmaktadır. (3. Tertip Düstur. 16).

"Ticari usullere tabi ve tüzel kişiliğe haiz olan Etibank'ın itibari sermayesi yirmi milyon olup iki misli artırılabilir. Etibank, Bakanlar Kurulu kararı ile yirmi milyon lirayı geçmemek koşuluyla tahvilat ihraç edebilir ve başka biçimlerde istikraz anlaşmaları yapabilir. Sermayesinin bileşimi;

- * Genel bütçeden konan ödenek,
- * Yıllık kârların sermaye hesabına geçirilecek kısmı, (*Kârların yüzde 87-90'ı arasında bir oranı, itibari sermaye tamamen ödeninceye kadar sermaye hesabına geçirilir*).
- * Devletin maden ve elektrik şirket ve teşebbüslerindeki hisseleri,
- * Devletin elindeki veya eline geçecek maden ve elektrik imtiyaz ve ruhsatnamelerinin değerleri,
- * Devletin elindeki veya iştirak etmiş olduğu madenlerin veya hisselerinin değeri,
- * Kamu kurumlarının elinde olup Banka'nın uğraşı alanında işe yarayabilecek arazi ve demirbaş eşya, gibi unsurlardan oluşmaktadır.

Etibank'ın görev alanları da;

- 1) Maden cevherleri, madeni hammadde ve malzeme alıp satmak ve alım satımına tavassut etmek,
- 2) Muhtelif madenler ve petrol için araştırma ve üretim ruhsatları çıkarmak,

- 3) Elektrik santralleri kurmak ve elektrik üretmek; elektrik veya elektrikle ilgili diğer malzeme, alet, makina imâl edecek ticari teşekküller kurmak,
- 4) Bizzat veya iştirak halinde yukarıda sayılan işleri görecek ticari teşekküller kurmak,
- 5) Banka muameleleri yapmak,
- 6) Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün tespit ettiği, elverişli gördüğü madenleri ve taşocaklarını işletmek, şeklinde belirlenmiştir.

Etibank, elde edeceği maden ve elektrik üretim, nakil ve dağıtım imtiyaz ve ruhsatnamelerini kendisine bağlı tüzel kişiliği haiz kurumlara devreder. Bu kurumlar, hükümetin önerisi ve Etibank Genel Kurulu'nun kararıyla şirket haline de getirilebilir. Bu halde, *hisse senetleri nama muharrer ve hissedarlar Türk olacaktır*". Etibank kanununa böyle bir hükmün konulmuş olmasını Boratav (1982:212) "(..) devletçiliğin en kesif aşamasında, 1935 yılının ortasında, devlet işletmelerinin şirket hâline getirilerek özel kişilere devredilmesi (...) anlamlı bir uygulama alanı bulmamasına [rağmen] devletçiliğin [uygulamada] nasıl çelişik unsurlar içerdiğini göstermesi bakımından ilginç" olarak değerlendirmektedir.

- V -

1930'lu yıllar pratiğine topluca bakıldığında, XIX. Yüzyılın sanayileşme lideri İngiltere'yi yani < lideri yakalama / öncüyü izleme > yolundaki başarılı ülke örneklerinde olduğu gibi; sınıai dönüşümü daha kısa bir zamana indirgeyip, sanayileşmeyi hızla gerçekleştirmeyi tarihsel oluruna bırakma yerine, organize bir güç olan <devlet> in halihazır ve oluşturulacak bütün örgüt ve düzenlemeleriyle destekleyici / özendirici ve de girişimci / emredici kimlikler altında iktisadi hayatın her alanına girdiği tespitinde bulunmak yaniltıcı olmayacaktır.¹⁴

Bilindiği üzere, 1923-1929 yıllarında sanayi sektöründe sağlanan büyüme hızı, yetersiz Osmanlı sanayiinin yapısı aynen korunarak ve daha çok savaş koşullarının oluşturduğu atıl kapasitenin yeniden üretime tahsisi ile gerçekleşmişti.

¹⁴ Günümüzde "Kalkınma reçeteleri" yazan kimi doktorların (!) kendi iktisadi gelişme süreçlerine ilişkin pratikleri nasıl yok varsaydıklarını ve bu pratiklere rağmen nasıl dayatmalar da bulduklarına dair kapsamlı bir değerlendirme için bkz (Chang,2003). Dr. Chang 30. sayfada diyor ki: "Kalkınmış ülkeler, kendilerinin benimsemiş oldukları kurumları ve politikaları kalkınmakta olan ülkelerin benimsemelerini engelleyerek <merdiveni itmeye> mi? -Kicking Away the Ladder- çalışmaktadırlar".

1930-1939 yılları, Türkiye'nin sanayileşme doğrultusunda attığı ciddi adımlar sonucunda sanayiinin sabit fiyatlarla büyüme hızının ortalaması yüzde 10,3'tür. 1923-1929 yıllarının atıl kapasitenin yeniden üretime tahsis koşullarında sağlanan yüzde 8,5'lik büyümesi ile karşılaştırılırsa, gerçek bir kapasite artışını temsil eden bu sınıai büyüme hızının önemi ve değeri ortaya çıkar.

Bu dönemde sermaye birikimi, milli hasılanın ortalama olarak yüzde 10,1'ini bulmuş ancak önceki dönemin aksine bu oranın içinde dış açıkların net katkısı yer almamıştır. Gerçekten de sanayi kesimi, Cumhuriyet tarihinin günümüze kadar hiç bir döneminde 1930-1939 yıllarının ortalama büyüme hızına erişememiştir. 1929 yılında cari fiyatlarla milli hasılanın yüzde 9,9'unu oluşturan sanayi kesiminin payı 1939'da yüzde 18,3'e çıkmıştır. Bu değişme 1938 sabit fiyatlarıyla yüzde 11'den yüzde 18'e dir. Bu da anılan dönemde sanayileşme doğrultusunda hızlı bir yapısal değişimin gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca, yatırım malı ve ara malı üreten modern sanayi kollarının ilk kuruluş yıllarında yine bu dönemdedir. Metalurji, özellikle demir - çelik, kağıt ve kimya sektörlerinde ilk modern tesisler bu yıllarda kurulmuş; inşaat malzemesi ve çimento üretiminde büyük sıçramalar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte bu gelişmeleri esas olarak ekonominin içsel dinamikleri / öz kaynağı ile gerçekleştirilmiş olması da oldukça dikkat çekici önemdedir. Bu dönemde bazı dış krediler alınmış olmakla birlikte dışa bağımlılığın önemli bir göstergesi olan dış ticaret açığı 1930 - 1939 yıllarında ortadan kalkmıştır. 1938 yılı hariç her yıl dış ticaret fazlası vermiştir. (Boratav 1982; 1988, 2002).

Dönemin hakim düşüncesi olan, özel kesimin özellikle sanayileşme alanında yapamadığını devlet eliyle gerçekleştirmek bankacılık alanında da kendini göstermiş ve 1920'lerde bankacılık sisteminde özel kesim tarafından gerçekleştirilen gelişmelerin sanayileşme için gerekli fonu doğrudan sağlayamaması sonucu bu dönem için oldukça güçlü sayılabilecek Sümerbank ve Etibank gibi bankalar kurulmuştur. Böylece de daha önce kurulmuş olan İş Bankası gibi güçlü bir mevduat bankası yanında *bu dönemdeki işlevleri bakımından kalkınma ve yatırım bankası olarak nitelendirilebilecek bu bankalarla birlikte yeni bir anlayış ve yeni bir bankacılık ağı oluşturulmuştu.*

Aslında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile devlet eliyle bu türden bir bankacılık girişimi 1920'li yıllarda da denenmişti. Ancak bu girişimin bekleneni verememesi nedeniyle Sümerbank ve Etibank'ın kuruluşu, devle-

tin bu anlamdaki çabalarının yeniden ve etkin bir biçimde reorganizasyonu olarak ele alınabilir. Bu nokta da Rozaliyev (1978:16)' da G.S. Lopatin'in bir çalışmasına atıfla; "*Kredi dağıtımının devletçe düzenlenmesinin < ayrı ayrı bankaların, sanayi kapitalizmi aşamasındaki diğer kapitalist ülkelerde olduğundan daha uyumlu çalışmaları > na olanak sağladığı*" ve Türkiye'de "*ulusal kredi sistemi, (diğer) kapitalist ülkelerdeki kredi işlemlerinin birikmiş tüm deneyimi göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur*" yorumunda bulunmaktadır. Bu dönemde, özel kesimin bankacılık alanındaki etkinliklerinin, hem devlet girişimleri hem de bir önceki dönem özel kesim çabalarına göre cılız kaldığı belirtilebilir.

1930'lu yıllar Kemalist yönetim altındaki Cumhuriyet Türkiyesine ait sanayileşme,^{15,16} yolunda bankacılık eksenli iktisat politikaları ve sermaye birikim modeline ilişkin toparlayıcı ve özetleyici bir yorum için Boratav (1995: 141-142)'den yararlanmalıyız;

"Korumacılık ve devletçiliğin harika sentezindeki, korumacı faktör, dünya krizine karşı doğru bir koruma mekanizması sağladı. Depresyonda, Türk ekonomisini emperyalist sistemden kısmen koparabildi. Öte yandan devletçi unsur Kemalist yönetime, dönemin tartışılan hedeflenen şartlarından kaynaklanan potansiyel fazla üzerinde iktisadi ve merkezi kontrolde bulunarak bu fazlanın sanayileşme için fon olarak kullanma olanağı verdi. Dolayısıyla Kemalist yönetim 1930' ların başlarındaki ortamın, sanayileşme için bir fırsat olduğunu doğru bir biçimde anlamıştı. Bu konuda, bir geçmişin olmaması onları acılı ve sert denemelere ve yanlışlara itti, ancak bu şekilde, kendi amaçlarına en etkin hizmeti verecek iktisat politikalarını bulmaya muktedir oldular. Kemalist Türkiye'nin bu alandaki deneyimi, ilk defa yirminci yüzyılda geri kalmış ve bağımlı bir ülkenin dış açıkları, kronik dış borçlar ve mali esareti olmadan, kendi kendine yeten bir sanayileşmeyi gerçekleştirmesinin, ütöpik bir fantezi olmadığını gösterdi; başka bir deyişle, Kemalist deneyim ulusal kapitalist model

¹⁵ "1930'larda sihirli bir sözcük, ateşli bir tutku, bir meydan okuma, tam bağımsızlık umudu, Kemalist devrime inanmış bir kuşağın modernleşme ve yeni bir ulus yaratma projesinin <odağı> olan <sanayileşme>> nin" 1923-1998 dönemindeki 75 yıllık serüveni için özellikle bakınız: (Baydar: 1999).

¹⁶ "Türkiye ise, daha Cumhuriyet'in kurulduğu ilk günlerden başlayarak sanayileşmeyi önemli bir hedef olarak belirlemiş ve 1950'lerin başlarına gelindiğinde hemen tamamı devlet öncülüğünde olmak üzere kayda değer bir sanayileşme atılımını gerçekleştirmiştir" (Şenses-Taymaz: 2003).

içinde geri kalmışlık ve bağımlılığın üstesinden gelmenin önemli bir çabası olarak tanımlanabilir"(abç).

Buraya kadar olan değerlendirmelerden 2003 hatta 2023 için bile çıkarılabilecek kimi dersleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz;

- i. 1930'larda olduğu gibi **üretim alanına, dolaşım alanına** (*dış ticaret, borçlanma, finansal akımlar*), bölüşüm alanına ve fikir alanına^(*) topyekun sahip **"bağımsızlıkçı kadroların ortak bir amaç fonksiyonu / ulusal bir strateji etrafındaki "netlik ve kararlılığına"** günümüzde çokça ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaç **"özel önem"** arz etmektedir
- ii. **1930'lar Türkiye'sinde ve günümüzü diğer başarılı ülke modellerinin örneğin Almanya, Japonya, Çin ve Güney Kore gibi ataklarındaki devletin kural koyucu, düzenleyici ve denetleyici fonksiyonları hatırlanmalıdır.** Bu hatırlamaya paralel olarak, etkin ve etkili bir devlet müdahalesini gözardı etmeyen, sektör önceliklerini saptarken yapılabilecek hataları en aza indirgeyen, süreleri ve kapsamı önceden belirlenen ve sanayileşme amaç ve hedefleri üzerine kurulmuş yeni bir teşvik sistemine bu sistemi işlerliğe geçirebilecek destek fonları, ulusal inovasyon temelinde teknolojik gelişmeye katkıda bulunacak yeni bir kurumsal yapılanma temelinde oluşturulabilecek olan ulusal sınai tasarımı / kalkınma stratejisi geliştirilme çabalarına büyük bir önem ve büyük bir hız verilmelidir.
- iii. Unutulmamalıdır ki, **Türkiye'nin, uzun vadeli ve dengeli bir sanayileşme / kalkınma vizyonu, kısa / orta vadeli ama ardı arkası kesilmeyen istikrar programlarına terk etme zihniyetinden vazgeçmesi gerekmektedir.** *Sektörler ve bölgelerarası kaynak tahsislerini uzun vadeli bir iktisadi kalkınma stratejisi doğrultusunda yönlendiremeyen hiçbir ülkenin özellikle de Türkiye gibi görece geri bir ekonomik yapılanmanın gelişmiş ülkeler arasına girmesi ve orada varlığını korumaya devam etmesi olasılığı bulunmamaktadır.*
- iv. Yeni alanlara yatırım yapacak firmaların finansmanını gerek geleksel **"ticari"** esaslı bankacılık yöntemleriyle gerekse de **uygula-**

(*) Burada kullandığım "alan" kavramları için (ÜŞÜR, 2003) bakılabilir.

maları itibariyle kısa dönem perspektifli sermaye piyasalarıyla çözüme kavuşturmanın güçlüğü nedeniyle devlet, bu "finansmanı" esas olarak Kalkınma ve Yatırım Bankaları aracılığıyla 1930'lardaki gibi özel bir tarzda düzenlemek durumundadır. İktisadi kalkınma (sanayileşme) / büyüme için; mali kesimin (özellikle bankacılık kesimi) ekonominin reel kesimiyle paralel bir gelişme göstermesi zorunludur. Kullanılabilir fonların yatırımcılara kısa ve dolaysız yoldan ve de asgari kaynak maliyetiyle aktarılabilmesi mali piyasaların / bankacılık sektörünün sağlıklı çalışmasına bağlıdır. Unutulmamalıdır ki; bankaların temel iktisadi fonksiyonu, ülkenin iktisadi büyümesinin sağlanarak refah düzeyinin yükseltilebilmesi için tasarruf - yatırım ilişkisini düzenlemek ve ödünç verilebilir nitelikteki fonları verimlilik düzeyi yüksek yatırım projeleri arasında tayinlamak / dağıtmaktır. Bu bağlamda, genel olarak finansal piyasalar ve özel olarak da bankacılık kesimi ile iktisat politikaları arasında tutarlı organik bağlar yeniden tesis edilmelidir. Ayrıca, hazırlanacak yasal düzenlemelerde de bur birliktelik kesinlikle ihmal edilmemelidir.

Sonuç olarak;

<<(…)

Demir,

kömür

ve şeker

ve kırmızı bakır

ve mensucat

ve sevda ve zulüm ve hayat

ve bilcümle sanayi kollarının

ve gökyüzü

ve sahra

ve mavi okyanus

ve kederli nehir yollarının,

sürülmüş toprağın ve şehirlerin bahtı

bir şafak vakti değişmiş olur,

bir şafak vakti karanlığın kenarından

onlar ağır ellerini toprağa basıp

doğruldukları zaman >>

Nazım Hikmet

Kaynaklar

- ABAÇ, Selçuk. (1974): "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü" **Cumhuriyetin 50nci Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. No. 382. s. 521-582. Ankara.
- AKGÜÇ, Öztin. (1987): **100 Soruda Bankacılık**. Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- AKPINAR, Turgut. (1966): **Bankalar ve Devlet**. Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü. Ankara.
- BAYDAR, Oya (editör); (1999): **75. Yılda Çarklardan Chip'lere**. Tarih Vakfı Yayınları. İstanbul. Nisan.
- BORATAV, Korkut (1977): "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi" **Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar Sempozyumu** 14-16 Ocak 1977. İstanbul. İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını. s.39-52.
- (1982): **Türkiye'de Devletçilik**. Gerçek Yayınevi. İstanbul.
- (1988): **Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**. Gerçek Yayınevi. Yeni Dizi:1.Şubat.İstanbul.
- (2003): **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**. İmge Yayınevi. Ekim. Ankara
- CHANG, Ha-Joon (2003): **Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü**. İletişim Yayınları. Araştırma ve İnceleme Dizisi:153. İstanbul.
- COŞAR, Nevin (1995) (Derleyen): **Türkiye'de Devletçilik**. Araştırma Dizisi. Bağlam Yayınları. s.143-171. Ekim. İstanbul.
- ÇAVDAR, Tefik (1973): "Cumhuriyet Devri Başlarken Türk Ekonomisi" **Türkiye Ekonomisi'nin Elli Yılı Semineri**. Bursa İktisadi Ticari İlimler Akademisi.
- ÇEÇEN, A. Aydın. et. al. (1996): **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz**. 1990 Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü. Ege Yayınları. 3 Baskı. İstanbul
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) (1973): **Türkiye'de İktisadi ve Sosyal Gelişmenin 50. Yılı**. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (1969): **Kalkınan Türkiye Rakamlarla (1923-1968)**. Ankara.
- GALBRAİTH, J.K. (1961): **The Greath Crash 1929**. London.Penguin Books.
- GERSCHENKRON, Alexander (1968): **Continuity in History Other Essays**. The Belknap Press of Harward Univesity. Cambridge.
- İNAN, Afet.(1972) : **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**. Türk Tarih Kurumu.Ankara.
- (1973): **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936**. Türk Tarih Kurumu. Ankara.

İLKİN, Selim. (1975): "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi" **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Metinler/Tartışmalar.. ss. 537-582. Ed. O. Okyar. HÜ. Yayınları C.13. Ankara.

KEYDER, Çağlar.(1982): **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)** Yurt Yayınları. Ankara.

KURUÇ, Bilsay (1987): **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi**. Bilgi Yayınevi. Bilgi Dizisi:52. Ankara.

(1988): **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 1. Cilt (1929-1932)**. A.Ü. SBF. Yayın No: 569. Ankara.

(1993): **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası. 2. Cilt (1933-1935)**. A.Ü. SBF. Yayın No: 580. Ankara.

KUYUCAK, H. Atıf (1948): **Para ve Banka**. İ.Ü. İktisat Fakültesi. İstanbul.

MARDİN, Şerif.(1962): **Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi**. Türk İltisadi Gelişmesi Araştırma Projesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi. Maliye Enstitüsü. Ankara.

NERE, Jaque.(1980): **1929 Krizi**. (Çev. Prof.Dr.Vamık Toprak). AİTİA Yayın No:134, Ankara.

ÖCAL, Tezer.(1973): **Türk Banka Sistemi**. AİTİA Yayınları No: 59. Emel Matbaacılık, Ankara.

ÖKÇÜN, Gündüz (yayına hazırlayan) (1971) : **Osmanlı Sanayi: 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistik**. AÜ. SBF Yayınları No: 299. İkinci Basım.Ankara.

ÖZBEK, E. Selahattin.(1963): **Devletçilik ve Türkiye'deki Tatbikatından Sümerbank**. Sümerbank Yayınları. Ankara.

ROZALİYEV, Y.N. (1978): **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**. (Çev: Azer Yaran). Onur Yayınları. Ankara.

ŞAHİNKAYA, Serdar. (1987): **Kadrocularda Toplumsal Olaylara Bakış ve Devletçilik Planlama İlişkisi**. G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

ŞENSES, Fikret-TAYMAZ, Erol (2003): "Unutulan Bir Toplumsal Amaç: Sanayileşme. Ne Oluyor? Ne Olmalı?". **ERC Working Papers in Economics 03/01**. February. METU. Ankara.

(1999): **Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma Yatırım Bankaları: Teorik bir Çerçeve ve Türkiye Örneği**. Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları. Tezler Dizisi No: 7. Ankara

TBMM (1932): **Zabıt Ceridesi**. İ.80. 7 Temmuz 1932. C.1

TBMM (1933): **Zabıt Ceridesi**. İ.65. 3 Haziran 1933. C.1.s.257

- TEKELİ, İlhan-ORTAYLI, İlber. (1978): **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi**. Türk İdareciler Derneği. Ankara.
- TEKELİ, İlhan.-İLKİN, Selim. (1982): **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**. Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi.No:3. ODTÜ.Ankara.
- TEZEL, Yahya. (1982): **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)** Yurt Yayınları. No: 4. Ankara.
- TİMUR, Taner. (1993): **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi Yayınları:61 Ankara.
- (1996): **Osmanlı Çalışmaları. İkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine**. İmge Kitabevi. 2. Basım. Ocak. Ankara.
- TOPRAK, Zafer. (1982): **Türkiye'de "Milli İktisat"**. Yurt Yayınları No: 2. Ankara.
- (1988): **Sümerbank**. Creative Yayıncılık. İstanbul.
- (1995): **İttihat Terakki ve Devletçilik**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. Ekim. İstanbul.
- (1995a): **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. Türkiye'de Ekonomi ve Toplum Dizisi. Ekim. İstanbul.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev (1990): **Türkiye Köy İktisadiyatı**. İletişim Yayınları. 2.Baskı. İstanbul
- ULUTAN, Burhan. (1957): **Bankacılığın Tekâmülü**. Ankara.
- (1958): **Bankalar Kanunu Şerh ve İzahı**. Ankara.
- ÜŞÜR, İşaya (1999): "Sanayileşme: Kavramdan Tipolojilere" **Türk-iş Yıllığı 99. Yüzyıl / Binyıl Biterken Dünya'da ve Türkiye'de Durum** içinde. ss. 229-277 Ankara.
- (2001): "Tarihsel Perspektifle Sanayileşme ve Türkiye'de Sanayileşme" **Anadolu'da Kalkınma Süreçleri ve Malatya Örneği** içinde. ss. 67-88.. (Editör: Prof. Dr. Oğuz Esen) Türkiye Ekonomi Kurumu. Ankara.
- (2003) : "Sanayileşme-Planlama ve Kemal Atatürk: İktisat Politikası mı Strateji mi?" **Halkçılık Sempozyumu**. Konuşma Metni.13-14 Eylül 2003. Ankara.
- WEISS, L ve HOBSON, M.J. (1995): **States and Economic Development, A Comparative Historical Analysis**. Polity Press. Cambridge. UK.